

Rzymskie celebracje liturgiczne Jubileuszu 1500 roku

Roman Liturgical Celebrations during the Jubilee of 1500

Łukasz Żak¹

Papieski Uniwersytet Świętego Krzyża, Rzym
Wydział Teologiczny

Abstrakt: Celem artykułu jest analiza najważniejszych celebracji liturgicznych, które odbyły się w Rzymie podczas roku jubileuszowego 1500 i zostały opisane przez papieskiego ceremoniarza Johanna Burcharda. Autor ukazuje różne wymiary papieskich ceremonii (polityczny, religijny, wizualny); w szczególności zwraca uwagę na ryt otwarcia drzwi świętych, msze odprawiane przez papieża w bazylice św. Piotra, obchody Bożego Ciała i procesje z ikonami maryjnymi.

Słowa kluczowe: historia Rzymu, Jubileusz 1500 roku, Kuria Rzymska, Aleksander VI, liturgia papieska

Abstract: This paper aims to analyze the most significant liturgical celebrations that took place in Rome during the jubilee year of 1500, as documented by Johannes Burchard, the master of papal ceremonies. The study highlights various dimensions of papal liturgies, including political, religious, and visual aspects. Particular emphasis is placed on the ritual of opening the Holy Doors, masses celebrated by the Pope in St. Peter's Basilica, the Corpus Christi celebration, and processions featuring Marian icons.

Keywords: history of Rome, Jubilee of 1500, Roman Curia, Alexander VI, papal liturgy

Zbliżający się jubileusz 2025 roku, którego obchody zapowiedział papież Franciszek, jest dobrą okazją do tego, aby podjąć pogłębioną refleksję historyczną nad latami świętymi, które od czasów pontyfikatu Bonifacego VIII (1294–1303) stały się ważnym elementem życia religijnego Kościoła rzymskiego. Dzieje tych niezwykłych okresów łaski, w trakcie których wierni mogli uzyskać specjalne

---

¹ Łukasz Żak — prezbiter diecezji warszawsko-praskiej, dr, pracownik Dipartimento di Storia della Chiesa (Facoltà di Teologia) na Pontificia Università della Santa Croce; e-mail: l.zak@pusc.it; <https://orcid.org/0000-0001-7808-5495>.

odpusty jubileuszowe, były studiowane pod różnym kątem²: jako wydarzenia polityczne, służące papieżowi do wzmocnienia własnej pozycji w Europie; jako fenomen religijny, znajdujący swój wyraz w pielgrzymce do Wiecznego Miasta, którą pomimo wiążących się z nią niebezpieczeństw podejmowało tysiące pątników; jako okazja do podratowania finansów papieżowi, nieustannie szukającego środków na realizację swoich odważnych planów polityczno-kościelnych.

Równie interesujący, a często umykający badaczom, jest aspekt liturgiczny lat jubileuszowych. Ceremonie religijne stanowiące nieodłączny element obchodów były bowiem nie tylko ważnymi aktami kultu, lecz także pozwalały papieżom zmanifestować ich wizję sprawowanego urzędu i ukazać bieżące wyzwania, które stały przed Kościołem. Celem artykułu jest analiza najważniejszych liturgii i rytuałów, które sprawowano podczas obchodów jubileuszu 1500 roku, ogłoszonego przez Aleksandra VI (1492–1503)³. Przewodnikiem po papieskich celebracjach będzie Johannes Burchard, mistrz ceremonii, którego dziennik, choć pełen nieścisłości i przeinaczeń, stanowi nieocenione źródło do poznania rytuału na dworze papieża Borgii⁴. W poniższym opracowaniu czytelnik nie znajdzie dokładnego wykazu celebracji jubileuszowych, ale ich wybrane przykłady, na podstawie których zostanie ukazane, w jaki sposób rytuał stanowił narzędzie przekazu ideologicznego i teologicznego.

1. Otwarcie drzwi świętych

Nowością jubileuszu ogłoszonego przez Aleksandra VI było ustanowienie drzwi świętych we wszystkich czterech bazylikach większych Rzymu; ów nowy ryt został wspomniany w bulli *Inter curas multiplices* wydanej 20 grudnia 1499 roku⁵. Burchard w swoim dzienniku opisał przygotowania do inauguracji roku

² Obszerną literaturę na temat historii jubileuszów prezentują: *I giubilei nella storia della Chiesa. Atti del Congresso internazionale, 23–26 giugno 1999*, Città del Vaticano 2000; A. Mello, *Il Giubileo: una storia*, Roma–Bari 2015.

³ Pewne aspekty analizuje R. Ojrzyński, *L'anno santo del 1500 a Roma: tradizione e novità nel giubileo di Alessandro VI*, „RR Roma nel rinascimento”, 2022, s. 393–418.

⁴ *Johannis Burchardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, t. 1–2, a cura di E. Celani, Città di Castello 1907–1942. Zob. A. Weinmann, *Sola fides salvat rusticum. Das Heilige Jahr 1500 aus der Sicht des päpstlichen Zeremonienmeisters Johannes Burckardus*, w: *Rom und das Reich vor der Reformation*, hrsg. v. N. Staubach, Frankfurt am Main 2004, s. 237–248.

⁵ „(...) quo tempore portam dicte basilice beati Petri centesimo quoque anno jubilei pro majore fidelium devotione aperiri solitam, adstantibus venerabilium fratrum nostrorum sancte romane Ecclesie cardinalium collegio ac maxima prelatorum cleri et populi multitudine, propriis manibus aperiemus faciemusque aperire alias basilicas sancti Pauli ac Lateranensis et beate Marie Majoris de dicta Urbe ecclesiarum portas, etiam de more anno jubilei aperiri consuetas” — *Bollario dell'Anno Santo. Documenti di indizione dal Giubileo del 1300*, a cura di E. Lora, Bologna 1998, s. 136–138.

jubileuszowego w bazylice św. Piotra, wyjaśniając, w jakich okolicznościach narodziła się idea otwarcia drzwi świętych⁶.

Według relacji ceremoniarza 18 grudnia 1499 roku papież zszedł w jego towarzystwie do bazyliki, aby wspólnie zaplanować ceremonię inauguracji jubileuszu. Udali się do kaplicy dedykowanej Matce Bożej, wzniesionej z inicjatywy papieża Jana VII (705–707), w której przechowywano relikwię cieszącą się ogromną czcią wiernych, a mianowicie chustę Weroniki z odcisniętym na niej obliczem Chrystusa (tzw. *Vultus Christi*)⁷. W tymże oratorium Burchard miał wspomnieć papieżowi Borgii, że zdaniem kanoników bazyliki św. Piotra znajdują się tam zamurowane drzwi święte, odsłaniane tylko z racji roku jubileuszowego. Aleksander VI miał zareagować z entuzjazmem i zlecić odmurowanie i przystrojenie drzwi, a ich uroczyste otwarcie wkomponować w ceremonię otwarcia jubileuszu.

Zdaniem Christopha Frommela jest mało prawdopodobne, że w ciągu pięciu dni (jubileusz bowiem rozpoczął się w wigilię Bożego Narodzenia) odmurowano drzwi i wykonano wokół nich ozdobny portal. W opinii badacza musiały tam być już wcześniej obecne pewne elementy odrzwi, które wykorzystano⁸. Wydaje się jednak, że jest możliwe także inne wyjaśnienie. Frommel przyjmuje prawdziwość relacji Burcharda, zapominając, że alzacki duchowny z ogromnym upodobaniem przedstawiał siebie jako idealnego ceremoniarza, prawdziwego eksperta w organizowaniu liturgii i mądrego doradcę papieży. Chętnie przypisywał sobie różne inicjatywy, zwłaszcza te z zakresu ceremoniału⁹. Być może więc koncepcja otwarcia drzwi świętych zrodziła się dużo wcześniej niż kilka dni przed planowaną inauguracją jubileuszu i może to wcale nie Burchard, ale zupełnie inne osoby zasugerowały papieżowi Borgii otwarcie drzwi świętych (np. wspomniani kanonicy bazyliki watykańskiej).

---

⁶ *Johannis...*, t. 2, s. 179.

⁷ Na temat tej kaplicy zob. A. Ballardini, P. Pogliani, *A reconstruction of the oratory of John VII (705–7)*, w: *Old Saint Peter's, Rome*, ed. by R. McKitterick, J. Osborne, C.M. Richardson, J. Story, Cambridge 2013, s. 190–213. Na temat czci oddawanej *Vultus Domini* zob. J. Bölling, *Face to Face with Christ in Late Medieval Rome: The Veil of Veronica in Papal Liturgy and Ceremony*, w: *The European Fortune of the Roman Veronica in the Middle Ages*, ed. by A. Murphy, H.L. Kessler, M. Petoletti, E. Duffy, G. Milanese, Brno 2017, s. 137–143; A. van Dijk, *The Veronica, the Vultus Christi and the veneration of icons in medieval Rome*, w: *Old Saint Peter's, Rome*, ed. by R. McKitterick, J. Osborne, C.M. Richardson, J. Story, Cambridge 2013, s. 229–257.

⁸ C. Frommel, *La Porta Santa di Alessandro VI e di Clemente VII e un'opera sconosciuta di Baldassare Peruzzi a S. Pietro*, w: *Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI*, t. 2, a cura di M. Chiabò et al., Roma 2001, s. 572–592.

⁹ Ł. Żak, *Vademecum delle fonti scritte nell'ambito dell'Ufficio delle cerimonie pontificie a cavallo tra il XV e il XVI sec.*, „Anuario de Historia de la Iglesia” 32 (2023), s. 375–394 (zwłaszcza s. 382–387) — tam dalsza literatura.

Wiadomo, że w poprzednich latach jubileuszowych drzwi święte były z pewnością otwierane w bazylice laterańskiej¹⁰. Wspominają o tym Nicola della Tuccia, pochodzący z Viterbo, który w swojej kronice informuje o roku świętym 1423, i Giovanni Rucellai, kupiec florencki, który przybył do Rzymu w 1450 roku¹¹. Ten ostatni w następujący sposób opisuje laterańską świątynię:

Z pięciorga drzwi jedne są wciąż zamurowane z wyjątkiem roku jubileuszowego; odmurowuje się je w Boże Narodzenie, kiedy rozpoczyna się jubileusz; i tak wielka jest pobożność, którą ludzie mają, że cegły i kamienie, jak tylko drzwi zostają odmurowane, są przez będący w furii lud zabierane; także ci przybyli spoza gór zawozili je do domu jako relikwie święte. Mówi się, że Pan nasz Jezus Chrystus przeszedł przez te drzwi [...] i ze względu na tę pobożność każdy, kto przybywa po odpust, przechodzi przez te drzwi, które się zamurowuje, gdy tylko zakończy się jubileusz¹².

Niektóre źródła zawierają informacje także na temat drzwi świętych w bazylice św. Piotra. Nikolaus Muffel, bogaty mieszczanin z Norymbergii, który przybył do Rzymu w 1452 roku w związku z koronacją cesarską Fryderyka III, w swoim dziele *Beschreibung der Stadt Rom* w następujący sposób opisuje znajdującą się u św. Piotra kaplicę maryjną:

Za ołtarzem, po prawej stronie od wejścia, gdzie znajduje się święta Weronika [mowa o relikwii Vultus Domini], są złote drzwi, przez które przeszedł Chrystus z krzyżem, wykonane z drogiego marmuru, a które to przywieźli do Rzymu Tytus z Wespazjanem. Niegdyś były one otwarte tak, że gdy przechodził przez nie człowiek, który popełnił zabójstwo, miały być mu odpuszczane jego grzechy i popełnione morderstwo [...] Papież więc zainterweniował i nakazał, aby drzwi zostały zamurowane, i rzekł: nikt nie może wystawiać na próbę Boga, grzesząc w ten sposób, i tak drzwi muszą pozostać zamurowane na wieki¹³.

¹⁰ Zob. P. Cannata, *La Porta Santa: simboli e riti*, w: *Il Giubileo. Storia e pratiche dell'Anno Santo*, a cura di G. Bof, P. Cannata, P. Golinelli, R. Stopani, Firenze 1995, s. 85–116; E.M. Jung-Inglessis, *La Porta Santa*, „Studi romani” 23 (1975), s. 473–485.

¹¹ „Papa Martino fece l'anno del perdono e fe' aprir la porta si S. Giovan Laterano, e fu gran pace por tutta l'Italia, e vennero moltissimi oltramontani a Roma” — *Cronache e statuti della Città di Viterbo*, a cura di I. Ciampi, Firenze 1872, s. 52.

¹² „Delle quelli cinque porti ve n'è una che del continuo sta murata, eccetto che l'anno del giubileo, che si smura per Natale, quando comincia il giubileo; et è tanta la divotione che le persone ànno ne' mattoni et calcinacci, che subito come è smurata, a furia di popolo sono portati via, et gli oltremontani se li portavano a casa come reliquie sancte. Dicesi che la figura del Nostro Signore Yesu Christo passò per detta porta [...] et per detta divotione ciascuno che va al perdono passa per detta porta, la quale si rimura subito finito il giubileo” — Giovanni Rucellai, *Zibaldone*, a cura di G. Battista, Firenze 2013, s. 118.

¹³ „Item binder dem altar zu der rechten hant, so man huneingeet, do dy heylig Fronika aufstet, do ist die gulden pfort, dadurch Christus das heylig creutz getragen hat, ist von kostlichem merbel-

Informację Muffla powtarza anonimowy autor w swoim podręczniku dla pielgrzymów zatytułowanym *In dem puechlein stet geschriebe wie Rome gepauet ward*, opublikowanym w 1472 roku¹⁴.

W przytoczonym fragmencie nie ma mowy o odmurowywaniu drzwi z okazji roku jubileuszowego, wspomniane jest tylko ich istnienie, historia i przyczyna ich zamknięcia. Jedyne źródło, które wspomina o otwieraniu drzwi świętych u św. Piotra z racji jubileuszu, to *Dyalogus de anno jubileo* napisany w 1449 roku przez duchownego z Zurychu Felixa Hemmerlina, jako poradnik dla pątników, którzy planowali udać się do Rzymu w 1450 roku¹⁵. Autor informuje, że w latach jubileuszowych otwiera się złote drzwi „apud S. Joannem et beati Petri principis apostolorum basilicam”; drzwi te poza rokiem świętym miały pozostawać zamurowane¹⁶.

Wydaje się, że na podstawie przytoczonych źródeł można stwierdzić, iż przed 1500 rokiem drzwi święte otwierano tylko w bazylice laterańskiej, wierząc że są to drzwi przywiezione z Jeruzolimy, przez które przeszedł Chrystus przed swoją męką. Równocześnie tworzyła się legenda, że także w bazylice watykańskiej są podobne drzwi związane z osobą Zbawiciela, ale zostały one z polecenia papieża zamurowane.

Mało prawdopodobna wydaje się informacja Hemmerlina, że z okazji jubileuszu odmurowywano drzwi także u św. Piotra. Wskazują na to wyniki prac budowlanych zleconych przez Aleksandra VI w kaplicy maryjnej bazyliki. Jak informuje nas Burchard, murarze, którzy mieli odsłonić drzwi święte, odkryli, że nie było tam nigdy wcześniej żadnych drzwi¹⁷. Wydaje się, że tradycja o *porta sancta* w bazylice watykańskiej została stworzona przez kler tamtejszej świątyni i należy ją odczytywać w kontekście rywalizacji między duchowieństwem laterańskim i watykańskim¹⁸. Jak już zostało to wspomniane, według Burcharda to właśnie kanonicy św. Piotra przekonywali o istnieniu świętych drzwi w kapli-

---

stein und hat Tytus und Vespasianus gen Rom pracht; und vor zeytten do sy offen ist gewest, wen einer dadurch gangen ist, der ein mort gethan hat, dem sind sein sünd und der mort vergeben gewest [...] also kam das dem pabst für, der hyes und liess die pforten von stund an vermauren und sprach: niemant sol got also dadurch versuchen und darauf sunden und mußen ewicklich vermaurt bleiben” — Nikolaus Muffel, *Beschreibung der Stadt Rom*, hrsg. v. W. Vogt, Tübingen 1876, s. 19–20. Na temat dzieła Muffela zob. H. Manikowska, *Jeruzolima — Rzym — Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 286–288.

¹⁴ E.M. Jung-Inglessis, *La Porta...*, s. 475–476.

¹⁵ Tamże, s. 475.

¹⁶ Felix Hemmerlin, *Dyalogus de anno iubileo*, w: tegoż, *Opuscula et tractatus*, Strassburg 1497, s. 178.

¹⁷ *Johannis...*, t. 2, s. 179.

¹⁸ Zob. C. Jäggi, *Mater et caput omnium ecclesiarum. Visual Strategies in the Rivalry between San Giovanni in Laterano and San Pietro in Vaticano*, w: *The Basilica of Saint John Lateran to 1600*, ed. by L. Bosman, I.P. Haynes, P. Liverani, Cambridge 2020, s. 294–317.

cy, w której przechowywano chustę Weroniki. Najprawdopodobniej duchowni watykańskiej świątyni chcieli w ten sposób odpowiedzieć na zintensyfikowane w drugiej połowie XV wieku gromadzenie przez kler laterański relikwii nawiązujących do Męki Pańskiej. Pośród nich były także te, które miały pochodzić z pałacu Piłata np. schody, po których stąpił Zbawiciel, idąc na spotkanie z rzymskim prokuratorem, kolumna, która pękła w momencie śmierci Jezusa, czy właśnie drzwi, przez które przeszedł Chrystus¹⁹. Wydaje się więc, że powstanie legendy o *porta sancta* na Watykanie było odpowiedzią na podejmowane przez kanoników bazyliki św. Jana próby przekształcenia kompleksu laterańskiego w rzymską Jerozolimę, w sanktuarium relikwii związanych z życiem Jezusa, przywiezionych rzekomo do Wiecznego Miasta z Ziemi Świętej.

Pomimo odkrycia dokonanego przez murarzy papież Borgia nie zdecydował się zaniechać prac nad wykonaniem portalu. Co więcej, oprócz drzwi świętych u św. Piotra nakazał on otwarcie *portae sanctae* także u św. Jana na Lateranie — co stanowiło kontynuację wcześniejszej tradycji — oraz — co było absolutną nowością — u św. Pawła za Murami i u Matki Boskiej Większej. Aleksander VI chciał, aby we wszystkich czterech bazylikach większych uprzątnięto portyki oraz zabroniono chorym w nich leżeć, gdyż utrudniałoby to pielgrzymom wejście do świątyni²⁰.

Niejasne są motywy decyzji papieża Borgii, aby otworzyć święte drzwi także w innych kościołach niż św. Jan na Lateranie. Prawdopodobnie chodziło o stworzenie kolejnej tradycji dewocyjnej, która stanowiłaby ważny element pielgrzymki do Rzymu. W wypadku bazyliki św. Piotra wydaje się, że istotna była także kwestia teologii papieżstwa, której fundamentem dla XV-wiecznych biskupów Rzymu był tytuł *vicarius Christi*²¹. Jak już zostało to wspomniane, zgodnie z legendą drzwi zamurowane w świątyni watykańskiej miały być tymi samymi, przez które przeszedł Chrystus przed męką. Papież otwierający je i wchodzący przez nie pierwszy stawał się więc obrazem samego Zbawiciela. Może właśnie ze względu na ów chrystologiczny wymiar obrzędu Aleksander zabronił pod karą śmierci, aby ktokolwiek przed nim przeszedł przez watykańską *porta sancta*²².

Związek między papieżem a Chrystusem podkreślony został także podczas ceremonii inauguracji roku świętego. Jak informuje Burchard, ryt rozpoczęła uroczysta procesja, której towarzyszyło bicie dzwonów bazyliki i wszystkich kościołów miasta. Papież z tiarą na głowie udał się do portyku świątyni i trzykrotnie

---

¹⁹ Zob. N. Horsch, *The New Passion Relics at the Lateran, Fifteenth to Sixteenth Centuries: A Translocated Sacred Topography*, w: *The Basilica of Saint John Lateran to 1600*, ed. by L. Bosman, I.P. Haynes, P. Liverani, Cambridge 2020, s. 428–465.

²⁰ *Johannis...*, t. 2, s. 179.

²¹ Zob. M. Maccarone, *Il papa "Vicarius Christi". Storia del titolo papale*, Roma 1952, s. 235–301.

²² *Johannis...*, t. 2, s. 187.

uderzył młotkiem w murek, który zasłaniał przygotowane już do otwarcia drzwi. Następnie usiadł na tronie, czekając aż *porta sancta* zostanie w pełni odsłonięta²³.

Gest uderzenia w drzwi został zapewne zapożyczony z obrzędu poświęcenia kościoła, podczas którego biskup trzykrotnie uderzał pastorałem w drzwi nowej świątyni²⁴. Wilhelm Durandus w swoim komentarzu liturgicznym, dobrze znanym i często czytany w XV wieku²⁵, w następujący sposób tłumaczy, dlaczego trzykrotnie uderzano w drzwi kościoła: „Trzy uderzenia odrzwi, które wykonuje biskup, oznaczają trojakię prawo, które Chrystus ustanowił dla Kościoła, przez które winien on być dla Niego zawsze otwartym: stanowią je stworzenie, odkupienie i obietnica chwały. Biskup zaś jest obrazem Chrystusa”²⁶.

Wykorzystanie rytu o chrystologicznej wymowie w połączeniu z legendą o jerozolimskim pochodzeniu zamurowanych drzwi bazyliki stanowiło jasny przekaz ideologiczny: oto papież jest zastępcą Chrystusa — *vicarius Christi* — i tak jak Zbawiciel przez swoją mękę, śmierć i zmartwychwstanie rozlał na świat źródło swej łaski, tak teraz papież, otwierając drzwi święte i rozpoczynając rok jubileuszowy, czyni skarbiec łask otwartym dla wszystkich wiernych.

2. Liturgie papieskie

Duża część ceremonii celebrowanych w 1500 roku odbywała się w Pałacu Apostolskim, w kaplicy Sykstyńskiej, uczestniczyć w nich mogli tylko członkowie Kurii, ważni dostojnicy kościelni, ambasadorzy i legaci władców oraz przedstawiciele rodów arystokratycznych²⁷. Zwyczajni pielgrzymi na obrzędy sprawowane na dworze papieskim wstępu nie mieli. Mogli oni jednak wziąć udział w uroczystościach, które organizowano poza pałacem np. w bazylice św. Piotra czy w innych kościołach Rzymu.

---

²³ Tamże, s. 189–191.

²⁴ Na temat liturgii poświęcenia kościoła w średniowieczu i epoce nowożytnej zob. L.I. Hamilton, *A Sacred City: Consecrating Churches and Reforming Society in Eleventh-Century Italy*, Manchester–New York 2010; *Foundation, Dedication and Consecration in Early Modern Europe*, ed. by M. Delbeke, M. Schraven, Leiden–Boston 2012.

²⁵ Ł. Żak, *Vademecum...*, s. 387.

²⁶ „Porro trina ad superliminare ostii percussio significat triplex ius quod Christus habet in Ecclesia sua, propter quod sibi debet aperiri: est enim sua creatione, redemptione et glorificationis promissione. Nam pontifex Christum [...] figurat” — *Guillelmi Duranti Rationale divinatorum officiorum*, I, 6, ed. A. Davril, „Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis”, t. 140, Turnhout 1995, s. 69.

²⁷ Zob. B. Schimmelpfennig, *Die Funktion der Cappella Sistina im Zeremoniell der Renaissancepäpste*, w: tegoż, *Papsttum und Heilige: Kirchenrecht und Zeremoniell*, Neuried 2005, s. 341–378.

W Wielkim Tygodniu roku 1500 pątnicy mieli dwie okazje, aby zobaczyć Aleksandra VI w otoczeniu kardynałów i innych kurialistów. Pierwszy raz w Wielki Poniedziałek (13 kwietnia), kiedy to papież ubrany w albę i stułę udał się na pielgrzymkę do czterech bazylik większych, aby uzyskać odpust jubileuszowy²⁸. Jadącego na koniu biskupa Rzymu poprzedzał krzyż, za nim podążali kardynałowie oraz papieski syn Cezar Borgia wraz ze swymi sługami trzymającymi halabardy. Za Aleksandrem VI jechali według ustalonego porządku biskupi otoczeni licznym gronem uzbrojonych mężczyzn.

W publicznych ceremoniach, którym przewodniczył papież Borgia, bardzo często były obecne akcenty militarne: żołnierze z włóczniami towarzyszyli uroczystemu przejazdowi ze św. Piotra do bazyliki laterańskiej, który tradycyjnie odbywał się w dniu koronacji papieskiej (tzw. *possesto*)²⁹; *gentes armorum* byli widoczni podczas procesji Bożego Ciała³⁰ czy też wizyt Aleksandra VI w różnych kościołach Rzymu (np. gdy 4 października 1497 roku udał się do San Francesco a Ripa na Zatybrzu czy 5 maja 1499 roku podczas wizyty w Santa Maria Maggiore)³¹. Niektórzy oceniali obecność militariów podczas papieskich orszaków jako nieliczącą z godnością zastępcy Chrystusa na ziemi, bardziej charakterystyczną dla władców świeckich niż dla głowy Kościoła³². Tymczasem chętne epatowanie bronią było elementem wizji papieństwa, jaką miał Aleksander VI. Widział on siebie jako następcę Aleksandra Wielkiego i Juliusza Cezara, wielkich wodzów i zdobywców, którzy dzięki swoim zwycięskim wyprawom przeszli do historii jako wybitni wojownicy³³. Aleksander VI postrzegał siebie jako wodza, który stawi czoła muzułmańskim Turkom zagrażającym chrześcijańskiej Europie oraz przywróci porządek w Państwie Kościelnym, tłumiąc opozycję zbyt ambitnych baronów³⁴.

W Wielki Poniedziałek, jak opisuje Burchard, orszak papieski po wyjściu z bazyliki św. Piotra udał się w kierunku Campo di Fiori, następnie minął Santa

²⁸ *Johannis...*, t. 2, s. 213.

²⁹ A. Quattrocchi, *Alessandro VI: il cerimoniale del possesso tratto dai modelli dell'antico trionfo*, w: *Roma...*, t. 2, s. 593–640.

³⁰ *Johannis...*, t. 2, s. 328.

³¹ Tamże, s. 55 i 140.

³² Zob. uwagi Filippa Valoriego, ambasadora florenckiego, na temat orszaku papieskiego udającego się do Santa Maria Maggiore 27 lutego 1493 — *Johannis...*, t. 1, s. 401, przyp. 3.

³³ A. Quattrocchi, *Alessandro VI...*, s. 600–601. Zob także S. Poeschel, *Alexander Magnus. Das Bildprogramm des Appartamento Borgia im Vatikan*, Weimar 1999.

³⁴ Na temat planów krucjaty zob. F. Cardini, *Alessandro VI e la crociata*, w: *Roma...*, t. 2, s. 970–977; R. Ojrzyński, *Polityka papieża Aleksandra VI i obchody Jubileuszu roku 1500 poza Rzymem. Przykład Polski*, „Przegląd Historyczny” 113 (2022) 2, s. 215–253 (zwłaszcza s. 219–229). O polityce Aleksandra VI względem Państwa Kościelnego zob. E. Angiolini, *La politica dei Borgia in Romagna*, w: *Alessandro VI e lo Stato della Chiesa*, a cura di C. Frova, M.G. Nico Ottaviani, Roma 2003, s. 147–174.

Maria in Portico (obecnie rejon Campitelli), San Giorgio in Velabro, aby drogą w kierunku Ostii dotrzeć do bazyliki św. Pawła za murami. Następnie skierowano się na Lateran i do bazyliki maryjnej na Eskwilinie, po której nawiedzeniu papież wrócił do Pałacu Apostolskiego³⁵.

Centralnym punktem obchodów paschalnych była uroczysta msza u św. Piotra, celebrowana przez Aleksandra VI w niedzielę wielkanocną. Tego dnia, zdaniem Burcharda, w nabożeństwie wzięło udział 200 tysięcy wiernych³⁶. Choć ceremoniarz zapewne znacznie zawyżył liczbę uczestników, nie ulega wątpliwości, że tego dnia do bazyliki przyszło wielu pątników przebywających wówczas w Rzymie. Bardzo ważnym elementem uroczystości było ukazanie po zakończonej Eucharystii dwóch najważniejszych relikwii watykańskiego sanktuarium, tzn. chusty Weroniki oraz włóczni Longinusa. Z tych dwóch obiektów sakralnych dużo większą czią wiernych cieszyło się *vultus Christi*, którego kult sięgał XII wieku i którego sława przyciągała do Rzymu wielu pielgrzymów³⁷. Święta włócznia zaś trafiła nad Tyber dopiero w 1492 roku z inicjatywy papieża Innocentego VIII, a zatem raptem osiem lat przed jubileuszem borgiańskim³⁸. Na końcu wielkanocnej celebracji Aleksander VI udzielił ze specjalnej loggii błogosławieństwa i odpustu (ale nie tego jubileuszowego), co zostało ogłoszone wiernym przez dwóch kardynałów, z których jeden odczytał przywilej papieski po łacinie, a drugi w języku wernakularnym³⁹.

Poza Wielkim Tygodniem w roku jubileuszowym papieża podczas liturgii w bazylice watykańskiej można było zobaczyć jeszcze podczas takich świąt kościelnych, jak: Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Świętego, uroczystość świętych Apostołów Piotra i Pawła oraz Wszystkich Świętych (w Boże Narodzenie w 1500 roku Aleksander VI podczas mszy 25 grudnia nie był obecny w bazylice)⁴⁰. Czasami także w te dni na koniec liturgii ukazywano chustę Weroniki czy świętą włócznię. Zazwyczaj możliwość ujrzenia relikwii i uzyskania błogosławieństwa papieskiego były ogłaszane przebywającym w Rzymie odpowiednio wcześniej⁴¹.

³⁵ *Johannis...*, t. 2, s. 213–214.

³⁶ Tamże, s. 215.

³⁷ O roli kultu chusty Weroniki w utrwalaniu władzy papieskiej zob. J. Rollo-Koster, *The Great Western Schism, 1378–1417: Performing Legitimacy. Performing Unity*, Cambridge 2022, s. 285–292.

³⁸ S. Olivetti, *Il ciborio della Sacra Lancia di Innocenzo VIII: un'impresa quattrocentesca dimenticata*, „Storia dell'arte” 71 (1991), s. 7–24 (tam mowa na temat źródeł informujących o translocacji relikwii do Rzymu).

³⁹ O roli błogosławieństw papieskich zob. C. Savettieri, *Lo spettacolo del potere: i luoghi, i simboli, le feste*, w: *Roma nel Rinascimento*, a cura di A. Pinelli, Roma–Bari 2001, s. 161–198 (szczególnie s. 186–188).

⁴⁰ *Johannis...*, t. 2, s. 251.

⁴¹ Tamże, s. 246–247.

3. Procesje

Obok sprawowanych mszy drugim ważnym elementem życia religijnego Rzymu były procesje przemierzające ulice Wiecznego Miasta z różnych okazji⁴². Najbardziej okazałą procesją w 1500 roku była ta zorganizowana w uroczystość Bożego Ciała (w roku jubileuszu borgiańskiego odbyła się ona 18 czerwca)⁴³. Zgodnie ze zwyczajem, który wykształcił się w połowie XV wieku, procesja wyruszyła ok. godz. 9–10 z Pałacu Apostolskiego, zmierzając w kierunku Zamku Anioła *per viam rectam*, by na wysokości Piazza Scossacavalli (plac obecnie nie istnieje, jego pozostałością jest mała Via Scossacavalli odchodząca od słynnej Via della Conciliazione) zawrócić w stronę bazyliki św. Piotra, do której orszak dochodził *per aliam viam que Sancta dicitur*⁴⁴. W procesji uczestniczyli urzędnicy Kurii, przedstawiciele arystokracji rzymskiej, biskupi, reprezentanci zakonów, kardynałowie. Najświętszy Sakrament schowany w naczyniu liturgicznym trzymał w swoich dłoniach papież niesiony na *sedes gestatoria*⁴⁵. Ulice, którymi przechodził pochód, musiały być uprzątnięte przez mieszkańców i ozdobione przez kardynałów bogatymi tkaninami. Po dojściu do bazyliki odprawiana była msza, w której papież uczestniczył.

Procesja Bożego Ciała miała szczególne znaczenie dla dworu papieskiego nie tylko ze względu na wymiar religijny, lecz także dlatego, że w jej trakcie uczestnicy orszaku mogli zmanifestować swoją pozycję w hierarchii kurialnej⁴⁶. Z tego powodu często dochodziło do konfliktów o pierwszeństwo między urzędnikami. Burchard wspomina, że w 1500 roku nie zostali zaproszeni na procesję abrewiatorzy *de parco minori* oraz *magistri amborum registrarum*; ci urzędnicy kancelarii papieskiej w poprzednich latach kłócili się o miejsce w orszaku z innymi kurialistami, co sprawiło, że papież pragnący, aby uroczystość Bożego Ciała przebiegała godnie i bez żadnych zakłóceń, zakazał im udziału w procesji⁴⁷.

⁴² C. Savettieri, *Lo spettacolo...*, s. 188–190.

⁴³ Zob. M.A. Visceglia, *Tra liturgia e politica: il Corpus Domini a Roma (XV–XVIII secolo)*, w: *Kaiserhof und Papsthof 16.–18. Jahrhundert*, hrsg. v. R. Bösel, G. Klingenstein, A. Koller, Wien 2006, s. 147–172.

⁴⁴ *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première renaissance*, t. 2, ed. M. Dykmans, Città del Vaticano 1982, s. 429.

⁴⁵ Miniatura (f. 189 v) przedstawiająca papieża Borgię niesionego podczas procesji Bożego Ciała znajduje się w mszale zamówionym przez Juana Borgię, siostrzeńca Aleksandra VI, obecnie przechowywanym w Bibliotece Arcybiskupiej Chieti–Vasto (Bibl. Cap. ms. 4) — zob. M.P. D'Ormea, *Le miniature del Messale Borgia nell'Antica Biblioteca Capitolare di Chieti*, w: *Storia come presenza. Saggi sul patrimonio artistico abruzzese*, a cura di M. Andaloro, Pescara 1984, s. 69–80 (fotografia miniatury s. 77).

⁴⁶ M.A. Visceglia, *Tra liturgia...*, s. 152–154. O konfliktach w trakcie procesji Bożego Ciała zob. M. Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge 1991, s. 263.

⁴⁷ *Johannis...*, t. 2, s. 233.

Spory o precedencję stanowiły odbicie przemian zachodzących w Kurii Rzymskiej w XV wieku, kiedy to kształtowały się kolegia zrzeszające urzędników pełniących tę samą funkcję⁴⁸. Ich członkowie usiłowali uzyskać dla swojego grona jak największą liczbę przywilejów papieskich. Rywalizacja podczas procesji eucharystycznej była tylko jednym z przejawów wielopłaszczyznowego zmagania o zapewnienie prestiżu własnemu kolegium.

Być może o konfliktach charakteryzujących papieski entourage świadczy także informacja Burcharda, który opisując obchody święta eucharystycznego w 1500 roku, zanotował, że z części drogi procesji, której ozdobienie powierzono pochodzącemu z Wenecji kardynałowi Giovanniemu Michielowi, zostały zdjęte tkaniny i zanesione z powrotem do domu purpurata⁴⁹. Ceremoniarzowi nie były znane motywy usunięcia dekoracji. Jest prawdopodobne, że Michiel obawiał się, iż zostaną one zniszczone przez niesprzyjające mu osoby, które zazdrościły mu jego ogromnej fortuny⁵⁰. Hierarcha ten bowiem należał do grona najbogatszych kardynałów, a posiadane przez niego beneficja stanowiły obiekt pożądań wielu dostojników. Najtragiczniejszym wyrazem niechęci do weneckiego purpurata było jego otrucie w kwietniu 1503 roku. Może więc już trzy lata wcześniej ktoś planował wykorzystać procesję Bożego Ciała do skompromitowania zamożnego hierarchy⁵¹.

Podczas obchodów święta eucharystycznego w roku jubileuszowym doszło także do wydarzenia, które pozwoliło zmanifestować swoją pozycję papieskiemu synowi Cezarowi — w 1500 roku stał się on jeszcze potężniejszy dzięki zwycięstwom militarnym w Romani⁵². Jak informuje Burchard, Aleksander VI po przybyciu do bazyliki miał symulować omdlenie, co dało mu powód nie tylko do skrócenia dłużej się liturgii (ograniczono śpiewy, ominięto psalm i sekwencję), lecz także do tego, aby zaznaczyć obecność Cezara, który widząc omdlenie ojca, stanął przy papieżu, tuż obok kardynała diakona, i pozostał tam przez całą mszę⁵³. Nie jest pewne, czy Aleksander VI rzeczywiście *finxit syncopare*, czy może to niechętny mu Burchard tak zinterpretował jego autentyczne zasłabnięcie. Pewne jest jednak, że Cezar wykorzystał ten moment, aby zaprezentować się publicznie jako najbliższy współpracownik papieża i podczas liturgii zmanifestować swoje znaczenie.

---

⁴⁸ Zjawisko tworzenia się kolegiów kurialnych w XV wieku opisuje W. Hofman, *Forschungen zur Geschichte der Kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation*, Bd. 1, Rom 1914.

⁴⁹ *Johannis...*, t. 2, s. 233.

⁵⁰ M. Pellegrini, *Il profilo politico-istituzionale del cardinalato nell'età di Alessandro VI: persistenze e novità*, w: *Roma...*, t. 1, s. 177–215 (szczególnie s. 197).

⁵¹ G. Benzoni, *Giovanni Michiel*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 74, Roma 2010, s. 310–315 (szczególnie s. 313).

⁵² *Johannis...*, t. 2, s. 216.

⁵³ E. Angiolini, *La politica...*, s. 154–158.

Burchard wspomina, że w 1500 roku oprócz procesji Bożego Ciała przeszły jeszcze trzy inne procesje. Miały one charakter maryjny, niesiono bowiem w ich trakcie wizerunki Matki Bożej uznawane za cudowne⁵⁴.

W niedzielę 9 sierpnia duchowieństwo z kościoła San Lorenzo in Damaso zorganizowało procesję z pochodzącą najprawdopodobniej z XII wieku ikoną nazywaną obecnie Madonna Avvocata (lub błędnie Madonna di Grottapinta⁵⁵), która została przeniesiona do tejże świątyni z kościoła San Salvatore ad Arco, zburzonego w latach 80. XV wieku⁵⁶. Z obrazem powędrowano do czterech bazylik większych. Pochód otwierało 1500 mężczyzn niosących pochodnie, następnie szedł kler kościoła św. Wawrzyńca, za duchownymi niesiona była ikona trzymana przez cztery osoby, za wizerunkiem zaś szło ok. 1500 kobiet⁵⁷.

W relacji Burcharda na szczególną uwagę zasługują dwa elementy. Pierwszym jest wyraźne oddzielenie kobiet od mężczyzn podczas procesji. Odseparowanie od siebie przedstawicieli obu płci podczas religijnych orszaków (ale także podczas innych nabożeństw) było powszechną praktyką w Europie nowożytnej. Na przykład w drugiej połowie XVI wieku w Mediolanie w ogłoszeniach, które władze miasta rozsyłały mieszkańcom przed procesją Bożego Ciała, nakazywano, aby kobiety szły za mężczyznami, a nie obok nich⁵⁸. W tym kontekście zatem

---

⁵⁴ W XV wieku w Rzymie czczonych było wiele ikon maryjnych uznawanych za cudowne. Wyrazem ich kultu były zapisy testamentowe dla kościołów, w których się znajdowały, procesje maryjne i inne praktyki dewocyjne oraz działalność konfraterni. Czasem dochodziło do swoistej konkurencji między różnymi sanktuariami maryjnymi Wiecznego Miasta — zob. G. Barone, *Immagini miracolose a Roma alla fine del Medio Evo*, w: *The Miraculous Image in the Late Middle Ages and Renaissance*, ed. by E. Thuno, G. Wolf, Rome 2004, s. 123–133 (zwłaszcza s. 130–133); C. Bolgia, *The “Tabernacles’ War”, c. 1400: New Light on the Competition between Icons and Relics in Late Medieval Rome*, w: *Tributes to Paul Binski. Medieval Gothic: Art, Architecture and Ideas*, ed. by J. Luxford, London–Turnhout 2021, s. 110–119 (zwłaszcza s. 115–119); G. Wolf, *Per uno studio delle immagini devozionali e del culto delle immagini a Roma tra Medio Evo e Rinascimento*, „Archivio della Società Romana di Storia Patria” 132 (2009), s. 109–132 (szczególnie s. 116–117).

⁵⁵ Nazwa „Madonna di Grottapinta” wynika z fałszywego przekonania, że ikona pierwotnie była czczona w kościele Santa Maria di Grottapinta, znajdującym się przy Campo di Fiori. W rzeczywistości jednak obraz był umieszczony pod łukiem przylegającym do kościoła San Salvatore ad Arco, także wznoszącego przy Campo di Fiori. Ta ostatnia świątynia została rozebrana w wyniku prac budowlanych, które wykonano ok. 1480 roku z inicjatywy Sykstusa IV i jego nepota kard. Raffaele Riario. Na temat prac budowlanych w rejonie Campo di Fiori zleconych przez Sykstusa IV zob. S. Valtieri, *La zona di Campo de’ Fiori prima e dopo gli interventi di Sisto IV*, „L’architettura. Cronache e storia” 8–9 (1984), s. 648–660.

⁵⁶ S. Valtieri, *La Cappella della SS. Concezione in San Lorenzo in Damaso e la Madonna detta «di Grottapinta»*, „Colloqui del Sodalizio. Seconda Serie” 7–8 (1980–1984), s. 223–229 (szczególnie s. 223–224).

⁵⁷ *Johannis...*, t. 2, s. 239.

⁵⁸ A. Tamborini, *Il Corpus Domini a Milano*, Milano 1935, s. 83.

fakt opisany przez ceremoniarza nie był niczym wyjątkowym⁵⁹. Drugim szczegółem godnym wyjaśnienia jest bardzo duża liczba uczestników uroczystości podana przez Burcharda. Alzacki duchowny tym razem mógł całkiem dokładnie oszacować zgromadzonych. Uczestnikom procesji bowiem papież udzielił odpustu, mogli oni zatem uzyskać jubileuszowe odpuszczenie win bez konieczności wielokrotnego nawiedzenia bazylik. Przywilej ten z pewnością skłonił wielu wiernych do udziału w procesji.

Burchard wspomina jeszcze dwie procesje maryjne z sierpnia 1500 roku. Pierwsza odbyła się 26 sierpnia, a zatem w dniu rocznicy koronacji Aleksandra VI⁶⁰. Niesiono w niej wczesnośredniowieczny, wykonany techniką *champlevé*, wizerunek Matki Bożej trzymającej Dzieciątko Jezus, nad której obliczem nieznany autor przedstawił głowy apostołów Piotra i Pawła⁶¹. Obraz ten czczono w kościele Santa Maria in Portico i to właśnie stamtąd wyruszył pochód, który zaniósł ikonę do bazyliki św. Piotra, gdzie przez cały tydzień wierni mogli przed nią się modlić. Jak zaznacza Burchard, w procesji wzięła udział *magni populi comitiva*, a wiele osób niosło w rękach świece. Papież, widząc zmierzające do watykańskiej świątyni tłumy, błogosławił je z loggii pałacu, udzielając im jubileuszowego odpustu.

Przy tej okazji ceremoniarz wspomina, że wcześniej odbyła się podobna procesja maryjna, podczas której niesiono wizerunek Matki Bożej czczony w kościele św. Augustyna. Świątynia ta, znajdująca się na Campo Marzio, w drugiej połowie XV wieku została gruntownie przebudowana z inicjatywy kardynała Wilhelma d'Estouteville, który był protektorem zakonu augustianów sprawujących pieczę nad kościołem⁶². Zmiany architektoniczne szły w parze ze staraniami

⁵⁹ O legislacji synodalnej w tej kwestii zob. L. Martínez Ferrer, *El devoto linaje. Las mujeres en los decretos del III Concilio de Lima (1582–1583)*, w: *Between Freedom and Submission: The Role of Women in the History of the Church*, ed. by F. Forlani, S. Mas, Ł. Żak, Münster 2024, s. 289–318 (szczególnie s. 293–294).

⁶⁰ *Johannis...*, t. 2, s. 241.

⁶¹ Opis obrazu wraz z datacją zob. C. Cecchelli, *La Vergine Dendrofora*, „Bollettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione” 3 (1923–1924), s. 529–547. Początki świątyni (zwłaszcza kwestię jej konsekracji przez Grzegorza VII w 1073 roku) omawia J. Barclay Lloyd, *The Medieval Church of S. Maria in Portico in Rome*, „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte” 76 (1981), s. 95–107. Na temat kultu oddawanego temu wizerunkowi w XV wieku zob. L. Pasquali, *Santa Maria in Portico nella storia di Roma dal secolo al. XX. Introduzione*, Roma 1902, s. 63–64; A. Esposito, *Le confraternite e gli ospedali di S. Maria in Portico, S. Maria delle Grazie e S. Maria della Consolazione a Roma (secc. XV–XVI)*, „Ricerche di storia sociale e religiosa” 17–18 (1980), s. 145–156; G. Wolf, *Salus Populi Romani. Die Geschichte römischer Kultbilder im Mittelalter*, Weinheim 1990, s. 240.

⁶² Na temat prac zleconych przez kard. Estouteville'a zob. R. Samperi, *Il cantiere quattrocentesco della chiesa di Sant'Agostino in Campo Marzio (1453–1483): ipotesi e riflessioni per una ricostruzione delle vicende della fabbrica*, w: *Santa Monica nell'Urbe. Dalla tarda antichità al Rinascimento. Storia, storiografia, arte*, a cura di M. Chiabò, M. Gargano, R. Ronzani, Roma 2011, s. 227–237.

o przekształcenie świątyni w ważne miejsce kultu; w tym celu w 1458 roku sprowadzono ciało św. Moniki, matki św. Augustyna⁶³. W 1482 roku do kościoła trafił mały obraz Marii Panny z Dzieciątkiem, który miał być wcześniej czczony w kościele Hagia Sofia i przewieziony z Konstantynopola do Rzymu po jego zdobyciu przez Turków Osmańskich⁶⁴. Niedługo po pojawieniu się w kościele augustianów zaczął on cieszyć się czcią wiernych, trafił do przewodników dla pielgrzymów przybywających do Wiecznego Miasta, a w 1485 roku papież Innocenty VIII miał nakazać niesienie go w uroczystej procesji, aby uprosić ustanie zarazy⁶⁵. To właśnie tę ikonę latem 1500 roku zaniesiono do bazyliki św. Piotra, ustawiono przed ołtarzem głównym i wystawiono do publicznej czci na wiele dni, po czym została ona *ad ecclesiam suam [...] processionaliter et solemniter reportata*⁶⁶.

Jak słusznie zauważył Gerhard Wolf, był to jedyny wizerunek maryjny w Rzymie, któremu przypisywano konstantynopolitańskie korzenie⁶⁷. Nie zaskakuje zatem, że właśnie ta ikona została wyeksponowana podczas jubileuszu 1500 roku. Jednym z głównych motywów tego roku świętego była bowiem idea krucjaty antytureckiej⁶⁸. Nie wiązało się to tylko ze zbieraniem ofiar na zorganizowanie wyprawy przeciw muzułmanom, lecz także z modlitwami *contra Turcos*, zanoszonymi w tym czasie⁶⁹. O jednym z przykładów takich oracji informuje nas Burchard. W dniu wspomnianej procesji maryjnej z San Lorenzo in Damaso do San Pietro, tzn. 9 sierpnia, z polecenia Aleksandra VI w południe zaczęły bić dzwony wszystkich kościołów parafialnych Rzymu, wzywając wiernych do odmówienia Ojciec nasz i Zdrowaś Mario w intencji pokonania Turków⁷⁰. Aleksander VI nie był pierwszym papieżem, który tę formę modlitwy *contra Turcos*

⁶³ Zob. A. Mazzon, *La cappella di S. Monica in S. Agostino. Riflessioni sulla documentazione dei secoli XV–XVI*, w: *Santa Monica nell'Urbe. Dalla tarda antichità al Rinascimento, Storia, storiografia, arte*, a cura di M. Chiabò, M. Gargano, R. Ronzani, Roma 2011, s. 205–226 (szczególnie s. 217).

⁶⁴ Został on ofiarowany przez Klemensa Toscanellę 25 marca 1482 roku — zob. J. Weißenberger, *Römische Mariengnadenbilcher 1473–1590: Neue Altäre für alte Bilder. Zur Vorgeschichte der barocken Inszenierungen*, praca doktorska obroniona na Ruprecht-Karls-Universität w Heidelbergu, Heidelberg 2007, s. 62–63.

⁶⁵ Tamże, s. 63.

⁶⁶ *Johannis...*, t. 2, s. 241.

⁶⁷ G. Wolf, *Per uno studio...*, s. 125.

⁶⁸ Nie jest to jedyna ikona maryjna, przed którą w XV wieku zanoszono modlitwy o ochronę przed Turkami zob. G. Barone, *Immagini...*, s. 131.

⁶⁹ O roli modlitw i liturgii dla ruchu krucjatowego zob. C. Gaposchkin, *Invisible Weapons: Liturgy and the Making of Crusade Ideology*, Ithaca–London 2017; A. Linder, *Raising Arms: Liturgy in the Struggle to Liberate Jerusalem in the Late Middle Ages*, Turnhout 2003.

⁷⁰ Niektórzy autorzy na podstawie tej wzmianki uznają Aleksandra VI za tego, który dał początek modlitwie Anioł Pański, co w naszym przekonaniu jest błędne — por. J. Smółucha, *Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszów chrześcijaństwa*, „Nasza Przeszłość” 93 (2000), s. 5–22 (zwłaszcza s. 16).

nakazywał. Jak zaznacza w swoim dzienniku ceremoniarz papieski, praktykę tę zapoczątkował jego wuj Kalikst III⁷¹.

Wydaje się, że w właśnie kontekście planów krucjaty, konstruowania koalicji antytureckiej i prób zaangażowania materialnego i duchowego wiernych w ów projekt należy odczytywać procesję z ikoną Matki Bożej, którą uznawano za pochodzącą z Konstantynopola. Ów pochód mógłby mieć na celu nie tylko wenerację Bożej Rodzicielki, lecz także wzbudzenie w wiernych entuzjazmu dla idei wojny z niewiernymi.

Ostatnim wydarzeniem o charakterze maryjnym, o jakim wspomina Burchard, opisując jubileusz borgiański, był przejazd papieża do kościoła Santa Maria del Popolo 25 lipca⁷². Choć papieska wizyta w tej świątyni miała charakter dewocyjny, to jednak nie była związana z celebrowanym rokiem świętym, ale z pewnym niebezpiecznym incydentem, który o mało co nie doprowadził do śmierci Aleksandra VI⁷³.

W uroczystość Apostołów Piotra i Pawła, 29 czerwca, około godziny 21, w Rzymie zerwała się silna burza, której towarzyszył porywisty wiatr i grad wielkości ziaren kawy. Wskutek złej pogody na dachu Pałacu Apostolskiego przewrócił się komin, co doprowadziło do uszkodzenia więźby dachowej i zerwania dwóch belek. Jedna z nich spadła na tron papieski, na którym siedział Aleksander VI. Strażnicy, którzy wbiegli do sali, byli przekonani, że papież zginął (tak jak trzy inne osoby, na które belka z więźby dachowej spadła w sąsiedniej sali); wieść o jego śmierci rozeszła się po całym mieście. Okazało się jednak, że Aleksander przeżył pomimo kilku ran na ciele. Po krótkim czasie udało mu się powrócić do pełni sił. Aby podziękować Matce Bożej za uratowanie życia, 25 lipca udał się on do kościoła Santa Maria del Popolo, z którym czuł się szczególnie związany⁷⁴. Jeszcze jako kardynał zlecił uznanemu rzeźbiarzowi Andrei Bregno wykonanie nastawy ołtarzowej do tejże świątyni⁷⁵; tam też zdecydował umieścić doczesne szczątki swoich synów Pedra Luisa i Juana oraz swojej kochanki Vannozy dei Cattanei⁷⁶. Nie dziwi zatem, że to właśnie Madonnie z Santa Maria del

⁷¹ *Johannis...*, t. 2, s. 241.

⁷² Tamże, s. 235–236.

⁷³ Tamże, s. 237–239.

⁷⁴ Na temat ikony z Santa Maria del Popolo zob. C. Bolgia, *The "Tabernacles' War"...*, s. 115; B. Fabjan, *Uno sguardo su Maria. Iconografia mariana della Chiesa di Santa Maria del Popolo a Roma*, w: *L'officina dello sguardo. Scritti in onore di Maria Andalaro*, t. 2, a cura di G. Bordi et al., Roma 2014, s. 113–118 (szczególnie s. 113); W. Angelelli, *La Madonna del Popolo*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 209–215.

⁷⁵ Zob. T. Pöpper, *Le opere di Andrea Bregno ed alcune opere di altri scultori*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 225–255.

⁷⁶ Zob. tenże, *Familienbild mit papa. Zur mutmaßlich multimedialen Memorialstrategie Papst Alexander VI., seiner Mätresse Vannoza Cattanei und ihrer Kinder in Santa Maria del Popolo*,

Popolo zapragnął wyrazić swoją wdzięczność za ocalenie⁷⁷. Jak informuje Burchard, po przybyciu do kościoła Aleksander VI odprawił krótkie nabożeństwo dziękczynne za okazaną łaskę i przekazał jako votum połączone kielich, który ceremoniarz scharakteryzował jako *magnum et pulchrum*.

*

Choć zazwyczaj rok jubileuszowy kończył się w wigilię Bożego Narodzenia (czyli w ostatni dzień roku kalendarzowego), to jednak Aleksander VI postanowił przedłużyć jego obchody do 6 stycznia 1501 roku, chcąc w ten sposób pielgrzymom zmierzającym jeszcze do Rzymu umożliwić uzyskanie odpustu. Jak informuje Burchard, w wigilię uroczystości Objawienia Pańskiego został wezwany przez papieża, który chciał z nim ustalić przebieg obrzędu zamknięcia drzwi świętych⁷⁸. Ceremoniarz miał zaproponować, żeby po procesyjnym przejściu duchowieństwa przez drzwi murarze je zamurowali przy śpiewie odpowiednich antyfon. Papież przyjął sugestię Burcharda i wyznaczył kardynałów, którzy mieli przewodniczyć rytom w poszczególnych bazylikach większych. Sam zaś w liturgicznym zamknięciu roku świętego nie wziął udziału, ograniczył się tylko do uczestnictwa we mszy sprawowanej z racji Epifanii w kaplicy Sykstyńskiej.

Celebracje opisane przez Burcharda nie są z pewnością jedynymi wydarzeniami religijnymi, które odbywały się w Rzymie podczas jubileuszu borgiańskiego. Obraz obchodów roku świętego, który pozostawił nam ceremoniarz papieski, winien zostać uzupełniony o relacje, które zawierają inne źródła, takie jak dzienniki mieszkańców Rzymu czy depesze ambasadorów przebywających na dworze papieskim. Jednakże już celebracje omówione powyżej pokazują, jak mocno świat liturgii, kultu i wiary połączony był z polityką, doczesnymi interesami papieżstwa i skomplikowanymi relacjami w Kurii Rzymskiej. W obchodach jubileuszowych ogniskowały się bowiem różne aspekty działalności następców św. Piotra, którzy byli nie tylko duchowymi przywódcami, lecz także monarchami dbającymi o interesy swojego królestwa⁷⁹.

Rom, w: *Das Grabmal des Günstlings. Studien zur Memorialkultur frühneuzeitlicher Favoriten*, hrsg. v. A. Karsten, Berlin 2011, s. 169–187.

⁷⁷ O związku Aleksandra VI z Santa Maria del Popolo zob. S. Valtieri, *La presenza borgiana*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 219–223.

⁷⁸ *Johannis...*, t. 2, s. 252.

⁷⁹ Tę podwójną rolę papieży omawia P. Prodi, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 1992.

Bibliografia

Źródła

- Bollario dell'Anno Santo. Documenti di indizione dal Giubileo del 1300*, a cura di E. Lora, Bologna 1998.
- Cronache e statuti della Città di Viterbo*, a cura di I. Ciampi, Firenze 1872.
- Guillelmi Duranti Rationale divinatorum officiorum*, ed. A. Davril, „Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis”, t. 140, Turnhout 1995.
- Hemmerlin Felix, *Opuscula et tractatus*, Strassburg 1497.
- Johannis Burchardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, t. 1–2, a cura di E. Celani, (Rerum Italicarum Scriptores, II serie, t. 32, 1–2), Città di Castello 1907–1942.
- Muffel Nikolaus, *Beschreibung der Stadt Rom*, hrsg. v. W. Vogt, Tübingen 1876.
- L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première renaissance*, t. 2, ed. M. Dykmans, Città del Vaticano 1982.
- Rucellai Giovanni, *Zibaldone*, a cura di G. Battista, Firenze 2013.

Opracowania

- Angelelli W., *La Madonna del Popolo*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 209–215.
- Angiolini E., *La politica dei Borgia in Romagna*, w: *Alessandro VI e lo Stato della Chiesa*, a cura di C. Frova, M.G. Nico Ottaviani, Roma 2003, s. 147–174.
- Ballardini A., Pogliani P., *A reconstruction of the oratory of John VII (705–7)*, w: *Old Saint Peter's, Rome*, ed. by R. McKitterick, J. Osborne, C.M. Richardson, J. Story, Cambridge 2013, s. 190–213.
- Barclay Lloyd J., *The Medieval Church of S. Maria in Portico in Rome*, „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte” 76 (1981), s. 95–107.
- Barone G., *Immagini miracolose a Roma alla fine del Medio Evo*, w: *The Miraculous Image in the Late Middle Ages and Renaissance*, ed. by E. Thuno, G. Wolf, Rome 2004, s. 123–133.
- Benzoni G., *Giovanni Michiel*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 74, Roma 2010, s. 310–315.
- Bolgia C., *The “Tabernacles’ War”, c. 1400: New Light on the Competition between Icons and Relics in Late Medieval Rome*, w: *Tributes to Paul Binski. Medieval Gothic: Art, Architecture and Ideas*, ed. by J. Luxford, London–Turnhout 2021, s. 110–119.
- Bölling J., *Face to Face with Christ in Late Medieval Rome: The Veil of Veronica in Papal Liturgy and Ceremony*, w: *The European Fortune of the Roman Veronica in the Middle Ages*, ed. by A. Murphy, H.L. Kessler, M. Petoletti, E. Duffy, G. Milanese, Brno 2017, s. 137–143.
- Cannata P., *La Porta Santa: simboli e riti*, w: *Il Giubileo. Storia e pratiche dell'Anno Santo*, a cura di G. Bof, P. Cannata, P. Golinelli, R. Stopani, Firenze 1995, s. 85–116.
- Cardini F., *Alessandro VI e la crociata*, w: *Roma...*, t. 2, s. 970–977.
- Cecchelli C., *La Vergine Dendrofora*, „Bollettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione” 3 (1923–1924), s. 529–547.
- Dijk A. van, *The Veronica, the Vultus Christi and the veneration of icons in medieval Rome*, w: *Old Saint Peter's, Rome*, ed. by R. McKitterick, J. Osborne, C.M. Richardson, J. Story, Cambridge 2013, s. 229–257.

- D'Ormea M.P., *Le miniature del Messale Borgia nell'Antica Biblioteca Capitolare di Chieti*, w: *Storia come presenza. Saggi sul patrimonio artistico abruzzese*, a cura di M. Andaloro, Pescara 1984, s. 69–80.
- Esposito A., *Le confraternite e gli ospedali di S. Maria in Portico, S. Maria delle Grazie e S. Maria della Consolazione a Roma (secc. XV–XVI)*, „Ricerche di storia sociale e religiosa” 17–18 (1980), s. 145–156.
- Fabjan B., *Uno sguardo su Maria. Iconografia mariana della Chiesa di Santa Maria del Popolo a Roma*, w: *L'officina dello sguardo. Scritti in onore di Maria Andaloro*, t. 2, a cura di G. Bordi et al., Roma 2014, s. 113–118.
- Foundation, Dedication and Consecration in Early Modern Europe*, ed. by M. Delbeke, M. Schraven, Leiden–Boston 2012.
- Frommel C., *La Porta Santa di Alessandro VI e di Clemente VII e un'opera sconosciuta di Baldassare Peruzzi a S. Pietro*, w: *Roma...*, t. 2, s. 572–592.
- Gaposchkin C., *Invisible Weapons. Liturgy and the Making of Crusade Ideology*, Ithaca–London 2017.
- Gargano M., *Alessandro VI e l'Antico: architettura e opere pubbliche tra 'Magnificentia' e 'Liberalitas'*, w: *Roma...*, t. 2, s. 549–570.
- Gargano M., *Il Giubileo: città e architettura tra celebrazioni e modernizzazione*, w: *Giubilei. Spiritualità, storia, cultura*, a cura di A. Abruzzese, L. Massidda, Torino 2016, s. 404–415.
- Hamilton L.I., *A Sacred City: Consecrating Churches and Reforming Society in Eleventh-Century Italy*, Manchester–New York 2010.
- Hofman W., *Forschungen zur Geschichte der Kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation*, Bd. 1, Rom 1914.
- Horsch N., *The New Passion Relics at the Lateran, Fifteenth to Sixteenth Centuries: A Translocated Sacred Topography*, w: *The Basilica of Saint John Lateran to 1600*, ed. by L. Bosman, I.P. Haynes, P. Liverani, Cambridge 2020, s. 428–465.
- I giubilei nella storia della Chiesa. Atti del Congresso internazionale, 23–26 giugno 1999*, Città del Vaticano 2000.
- Jäggi C., *Mater et caput omnium ecclesiarum: Visual Strategies in the Rivalry between San Giovanni in Laterano and San Pietro in Vaticano*, w: *The Basilica of Saint John Lateran to 1600*, ed. by L. Bosman, I.P. Haynes, P. Liverani, Cambridge 2020, s. 294–317.
- Jung-Ingléssis E.M., *La Porta Santa*, „Studi romani” 23 (1975), s. 473–485.
- Linder A., *Raising Arms: Liturgy in the Struggle to Liberate Jerusalem in the Late Middle Ages*, Turnhout 2003.
- Maccarone M., *Il papa "Vicarius Christi"*. *Storia del titolo papale*, Roma 1952.
- Manikowska H., *Jerozolima — Rzym — Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008.
- Martínez Ferrer L., *El devoto linaje. Las mujeres en los decretos del III Concilio de Lima (1582–1583)*, w: *Between Freedom and Submission. The Role of Women in the History of the Church*, ed. F. Forlani, S. Mas, Ł. Żak, Münster 2024, s. 289–318.
- Mazzon A., *La cappella di S. Monica in S. Agostino. Riflessioni sulla documentazione dei secoli XV–XVI*, w: *Santa Monica nell'Urbe. Dalla tarda antichità al Rinascimento, Storia, storiografia, arte*, a cura di M. Chiabò, M. Gargano, R. Ronzani, Roma 2011, s. 205–226.
- Melloni A., *Il Giubileo: una storia*, Roma–Bari 2015.

- Ojrzyński R., *L'anno santo del 1500 a Roma: tradizione e novità nel giubileo di Alessandro VI*, „RR Roma nel rinascimento” 2022, s. 393–418.
- Ojrzyński R., *Polityka papieża Aleksandra VI i obchody Jubileuszu roku 1500 poza Rzymem. Przykład Polski*, „Przegląd Historyczny” 113 (2022) 2, s. 215–253.
- Olivetti S., *Il ciborio della Sacra Lancia di Innocenzo VIII: un'impresa quattrocentesca dimenticata*, „Storia dell'arte” 71 (1991), s. 7–24.
- Pasquali L., *Santa Maria in Portico nella storia di Roma dal secolo al. XX. Introduzione*, Roma 1902.
- Pellegrini M., *Il profilo politico-istituzionale del cardinalato nell'età di Alessandro VI: persistenze e novità*, w: *Roma...*, t. 1, s. 177–215.
- Poeschel S., *Alexander Magnus. Das Bildprogramm des Appartamento Borgia im Vatikan*, Weimar 1999.
- Pöpper T., *Familienbild mit papa. Zur mutmaßlich multimedialen Memorialstrategie Papst Alexander VI., seiner Mätresse Vannozza Cattanei und ihrer Kinder in Santa Maria del Popolo, Rom*, w: *Das Grabmal des Günstlings. Studien zur Memorialkultur frühneuzeitlicher Favoriten*, hrsg. v. A. Karsten, Berlin 2011, s. 169–187.
- Pöpper T., *Le opere di Andrea Bregno ed alcune opere di altri scultori*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 225–255.
- Prodi P., *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 1992.
- Quattrocchi A., *Alessandro VI: il cerimoniale del possesso tratto dai modelli dell'antico trionfo*, w: *Roma...*, t. 2, s. 593–640.
- Rollo-Koster J., *The Great Western Schism, 1378–1417: Performing Legitimacy. Performing Unity*, Cambridge 2022.
- Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI*, t. 1–3, a cura di M. Chiabò et al., Roma 2001.
- Rubin M., *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge 1991.
- Samperi R., *Il cantiere quattrocentesco della chiesa di Sant'Agostino in Campo Marzio (1453–1483): ipotesi e riflessioni per una ricostruzione delle vicende della fabbrica*, w: *Santa Monica nell'Urbe. Dalla tarda antichità al Rinascimento. Storia, storiografia, arte*, a cura di M. Chiabò, M. Gargano, R. Ronzani, Roma 2011, s. 227–237.
- Savettieri C., *Lo spettacolo del potere: i luoghi, i simboli, le feste*, w: *Roma nel Rinascimento*, a cura di A. Pinelli, Roma–Bari 2001, s. 161–198.
- Schimmelpfennig B., *Die Funktion der Cappella Sistina im Zeremoniell der Renaissancepäpste*, w: *tegoż, Papsttum und Heilige: Kirchenrecht und Zeremoniell*, Neuried 2005, s. 341–378.
- Smółucha J., *Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszów chrześcijaństwa*, „Nasza Przeszłość” 93 (2000), s. 5–22.
- Tamborini A., *Il Corpus Domini a Milano*, Milano 1935.
- Valtieri S., *La Cappella della SS. Concezione in San Lorenzo in Damaso e la Madonna detta “di Grottapinta”*, „Colloqui del Sodalizio. Seconda Serie” 7–8 (1980–1984), s. 223–229.
- Valtieri S., *La presenza borgiana*, w: *Santa Maria del Popolo. Storia e restauri*, t. 1, a cura di I. Miareli Mariani, M. Richiello, Roma 2009, s. 219–223.

- Valtieri S., *La zona di Campo de' Fiori prima e dopo gli interventi di Sisto IV*, „L'architettura. Cronache e storia” 8–9 (1984), s. 648–660.
- Visceglia M.A., *Tra liturgia e politica: il Corpus Domini a Roma (XV–XVIII secolo)*, w: *Kaiserhof und Papsthof 16.–18. Jahrhundert*, hrsg. v. R. Bösel, G. Klingenstein, A. Koller, Wien 2006, s. 147–172.
- Weinmann A., *Sola fides salvat rusticum. Das Heilige Jahr 1500 aus der Sicht des päpstlichen Zeremonienmeisters Johannes Burckardus*, w: *Rom und das Reich vor der Reformation*, hrsg. v. N. Staubach, Frankfurt am Main 2004, s. 237–249.
- Weißberger J., *Römische Mariengnadenbilcher 1473–1590: Neue Altäre für alte Bilder. Zur Vorgeschichte der barocken Inszenierungen*, praca doktorska obroniona na Ruprecht-Karls-Universität w Heidelbergu, Heidelberg 2007.
- Wolf G., *Per uno studio delle immagini devozionali e del culto delle immagini a Roma tra Medio Evo e Rinascimento*, „Archivio della Società Romana di Storia Patria” 132 (2009), s. 109–132.
- Wolf G., *Salus Populi Romani. Die Geschichte römischer Kultbilder im Mittelalter*, Weinheim 1990.
- Żak Ł., *Vademecum delle fonti scritte nell'ambito dell'Ufficio delle cerimonie pontificie a cavallo tra il XV e il XVI sec.*, „Anuario de Historia de la Iglesia” 32 (2023), s. 375–394.